

յեցած կրնար ի յառաջագունէ վճռել. «մեզ թուում է, որ հաշվածներէր օրինակը բրիտանիաներն են առել» (') Պարսկներէն, երբ նորա, սկսած երուսաղէմէն եւ Միջերկրական աշխարհներէն մինչեւ նոյն իսկ Հռոմէ, խորշկներ ու կապիտաններ (հՏ) էին շարում, — առաջ այլապէս հաշվաւորներէր համար եւ. յետոյ նոյնպէս այլապէս բրիտանիաներէր համար, որոնց տարբեր չէր հետեւում են շատ «հայերն» եւ կամ հայրաճանախ որսորդներ Աստուծոյ առաջեւ... (14) Հաւատոյ քարոզչաց որսորդ բլլալուն մինչ չէնք զարմանար, վրան զի այն իսկ է իրենց կոչումը «զի ի ծով աշխարհի որսորդն զբանակաւքս ի Կենս» — սակայն կը դրանշանք Չեր պատմագիտութեան վրայ եւ — կը շնորհաւորեն... Պատմութեան տարրական մտածող միայն հարեմբական ծանօթութեան ունեցող Եղապարտի աշակերտ մ'իսկ Չեր իբր ճշմարտութիւն հաստատաներուն ունեցիք ու Իրայնքնի առաջինը բլլան ակն յայտնի կը տեսնէ... Այսպիսի կրճատեան հակառակութեան որով դրսեւած անօգուտ զբոյժ միայն աւելի խօսիչ չ'արժեք — *«ab uno disce omnia»*.

Հ. Գ. ԳԱՐ.

ՈՉԳՈՐԻ ԹԵՐԹԵՐԷ ԺԱՎԷԼՓՈՒՆԷ

1. Նորավէպ ճառին հեղինակը. — 2. Ծաւալի իրականութիւն մը: — 3. Ալեքս. Միլիք. Պոլսոյ վարարարնին այս տարւան քանի մը նորոթիւնները. — 4. Դոստոյններ: — 5. Անհապտակաւ ընծայ մը:

1. Նորավէպի բառն եկելովն — Գրական հրապարակէն վերնալու, անհետանալու վրայ է, ամբիկացի օրիորդի մը կեղծ գիմանին ստիկ պահարարէ. երբ օրինակն եւ հեղինակն մի է: Այս հարցումը՝ անկայծեալ շահ մըն էր կարծես, որ խռուայն մերձեցուցին: Յայն յու. եւ հայ հնչ-դրական հրապարակը բանկեցաւ ու բորբոքեցաւ: Կ. Պոլսոյ մէջ գրեթէ չմնաց գրիչ բռնել կրող անհատ մը, որ իւր կարծիքը չայտնէր, թէնա այն եւ այլ գիմանին, այլ եւ այլ մտքով: Ոմանք գտնեցին գաղափարացիք «նորավէպ» բառն իբր խորթ զաւակ հայ լեզուի, որ մը ճերանակական կանոններով կարելի էլլայ արդարացնել, եւ մը ալ *nouvellet* չէրք միտքը կենսոյ քաջատեղի: Կ'ենթադրուի, այլը ընդգծմէ բանեցան օտար ու լեզու զննեցով: Կենթադրուի միջին ծանօթն բռնեց, ըսելով՝ որ թէնա ինդոյն նիւթ եղած բառն հայալեզուն է եւ անհարապտ որդի հայ լեզուին, սակայն ընթացած ժամանակաց շատ զորեւծուելով՝ նուիրագործուած եւ *nouvellet* չէրք իմաստն առած է արդեն. ուստի եւ Նորավէպը գրական հրապարակէն անհնար է տարագրել: Ուրիշները՝ լեզուները պրպտելով, «նորավէպի» ծննդեան թուականները զգալով ժամանակները, — 1880—1884էն կը համարէին բառիս գոյութիւնը — միւս կողմանէ

եղեւ Տեմրեմիպաշեան ինք զինքը Նորավէպին հայրը հռչակեց. եւ հրապարակ եղալի պաշտօնատարներէն մին ալ փութաց մանեկակի պաշտօնը կատարել, «ի ծայն չեկորէր, փողովով՝ որ «լաւ գիտցած բլլան մեր բանասէներէր, որ անոր (նորավէպի) հեղինակը, ուրիշ մէկը չէ՝ այլ մեր եղեւ Տեմրեմիպաշեան» (Մարգարէ Թ. 43): Գտնուեցան նաեւ վտարարայ, պատասխարոյ՝ գրականներ ալ, որոնք ցածութեամբ Նորավէպին իրենց լատասկիայ տանելով՝ բաց մնացած հայերէնը գոյեցելու ելան: Կառակերպակներն նոյնպէս իրենց գերին մէջ չլծեցան: Սակայն այսպիսի աղմուկ չարժող իւրեք գրերն կըրակացութեան մը յանգեցան. ի՞նչ հետեւութիւն ելաւ, ի՞նչ արդիւնք յառաջ բերաւ: — Չի՛նչ. Կատարեալ «Նրվիչը լեւան ահապէս, եւ ծնանքը մուկն չնչին», Միլիք մեր թղթակից Թ. Գաղանձեան էջ. էր, որ ասարկուսական խործնով մը, Նորավէպի կէս գարու գոյութիւնն անեւ նալն յայտնեց, իսկ «Մուրհանդակ», ի խմբ. ալ փոքրիկ ծանօթութեան մը մէջ բուն աղբիւրը, տեղը մասնացոյց բռաւ: «Նորավէպ. բառը Միլիքաբեանց (Ա ինքնակական պարզութիւն) մտաց ծնունդն է: Հանգուցեալ հայկաբան Ա. Հ. Արապ. Իմիթաբեան 1853 ին երեքըզուեան բառագրքին մէջ առաջին անգամ գործածուած է: Սակայն մինչ կը կարծեց թէ Նորավէպ՝ Իմիթեան Հօր գրքին աղբիւրն է, վրան զի Հ. Իմիթեան իբր Ուկեգարեան՝ զուտ ոսկեւ գարու բառերը կը գործածէր միայն, այլ Ա. Հ. Փիլիպպոս ճամձեան, որ վերջինս ըստագրքին վրայէն անցած է, դեւ չպարզուած, եւ բառագրքը ու բառ. օրինակն — նախնայն ծանօթութեամբ — իրեն մասնակցեցին էր: Գաւիթ քանի հարիւրաւոր, հարկաւոր եւ անմեղործածական բառեր այսօր միայն օրս գրական հրապարակի վրայ կը վտանգ, որոնք մեծ կարողութեան տեր ճամձեան Հօր մտաց ծնունդն են:

2. Յուսել իրականութիւնն է: «Յարապ» (Թ. 22, VI) թուրք թիւթի մը Կովկասի մասին գրածը՝ առաւ ըսագրէ թ'առնելով՝ թարգմանաբար յառած կը բերէ: Թուրք յօդուածագրին նաւյելով՝ Ռուսահայոց մէջ հայրենասիրական զգածունն այնպէս քիչ զարգացած է, որ անոնք բառաբաններուն մէջ Նորավէպի բառը գոյութիւն չունի, այլ այն բառին գրքը կը կատարէ «ազգասէր» բառը: Նշանակութիւնը յայտնի է: Իսկ աղգասիրութիւնը կ'արտայայտուի անով, որ կրթութեան՝ ուստեալ հայն երբեմն իւր մայրենի լեզուն կը խօսի. եւ կամ՝ միլիոնատեր հայ մը քանի մը հայաբար իւր եկեղեցիները իր նուիր... բայց անոր հակառակը կարելի է ուրանալ թէ խառն ամուսնութեանց պատճառաւ շատ հայերն իրենց ազգութիւնը կորսնցուցած են, այնպէս որ կարելի է հարիւրաւորներով... եւնչ եւ Յեր... հայ ծագումը մասնող մասնիկներով առաւ ընտանեաց մականուններն հայունը: Դարեւալ կովկասի ազգասիրութեանց միջին ամենէն շատն Հայերն են առաւ լեզուն սորվելու ձգտում՝ ունեցողները: Հազիւ թէ քիչ մը առաւրդէն զիսողը երկու երեք հայ իրարու կը հանդիպին «պարտք են համարում խօսիլ ուստերն. տեսէք, տեսէք թէ ինչքան բան գիտենք, իսկ վրացիները,

նոյն իսկ բարձր ջրհանից, անյարմար են համարում իրանց ջրհանում օտար լեզուով խօսիլ... (բարի օրինակ)։ Ամեն տեղ էլ ընդհանուր երեւոյթ է, հայ պատւառ տառան, որ ոչ մի խօսք չեն հասկանում ուսուսերէն, հիանում են, երբ տեսնում են իրանց թռեւերին ուսուսերէն թփովելին։ Աւելի յաճախ պատահում է, որ հայ երեսասարան, ասարտելով գիմնալն ու համարանաբար, բոլորովին չբխտե մայրենի լեզուն եւ խօսում է միայն ուսուսերէն. եւն եւն, Ասիկա ցաւալի ճնարարութիւն մըն է, որուն իւր վկայէ նաեւ «Մշակ» (թ. 143) իւր հետաքրքրական «Մամուլի», վերջին ցաւալի խօսքովը. «Աւալ, նրանց (ուսասհայ կանայք) նոյն իսկ չեն հասկանում այն լեզուն, որով մենք գրում ենք այս սոդերը...» Թէ եւ խօսքը կանանց մասին է, սակայն, աղբ եւս բազդը բաժանորդ են իրենց կիսուն։ Այս դժբերդ աստեան վարակունքն են նաեւ թրքահայոց մէջ մնա մնա մը. մայրենի լեզուն տեղը թրքապետան է գաղղիկները կամ թրքերնը. նաեւ յունարենն, եւ ասիկա ցաւալի իրականութիւն մը չէ...

3. Ալէի. Միլի. Գ. Պալայ վերաբերելն այս գրքում իսկ չէ ներառւելները. — Վարժարանը պիտի բացուի Սեպտեմբեր 3/16 ին երկուշաբթի օրը։ Դպրոցամուտի քննութիւններն ու դասակարգութիւնները պիտի կատարուին մինչեւ Ըտրաթ օրը՝ Սեպտ. 8։ Իսկ 10 ին՝ երկուշաբթի օրը կանոնադրապէս պիտի սկսին դասերը։ Վարժարանն այս տարի քանի մը նորութիւններ պիտի ունենայ։ 1. Մարմնամարզի համար (ասանց գործիքի) արդէն զգործանայի ուսուցիչը մը վարձուած է։ 2. Թէպէտ զգործիքներ լեզուն 4 ուսուցիչը (թող վարդապետները) իւր գաւախտսին, եւ աշակերտը պարտաւոր են իւրաքանչեւ այս լեզուա խօսիլ (ինչպէս նաեւ գերմաներէն), սակայն իրենց գաւախտները զաղղիկան վարժարաններ ղեկող ծնողաց բաղձանքը կատարելու՝ եւ ըստ իմից իրենց պատճառարանութիւնները ղեմաթափ ընելու համար, իւր վուստիք ըսել, որ այս տարեշրջանին համար 3 գաղղիկացի ՄԱՐԻՍ (Petits freres de Marie) բեւելի կուսայ վարժութիւնը։ Ասոնց պաշտօնը պիտի ըլլայ՝ հիւնի վայր ունիւրդ գաղղիկներէն իւր, նոյն հետաքրքրութիւն լեզուի վերաբերելը։ Օտարը, այսինքն գաղղիկան վարժարաններէ մեր առհայնի զաւակները հանել տալու գործնական միջոց գտած ըլլալ իւր կորած տաղով վարժութիւնը։ 3. Աւելի պիտի ընդարձակուի վարժարանին Մատենա-գրանարանը, որ 1900 իր կտակերի ամսյն մէջ հաստատուեցաւ. եւ արդէն 245 հատար գիրք ունի եւ 3 գաղղիկներն լրագիր։ Մատենադարանը միշտ (կ'ենթադրուի ապագա մտնուի) աշակերտաց տաւաճարութեան տակ է։ Ուրիշ յարմար առթիւ պիտի հրատարակուի անգամայն եւ նուիրասաններու տնունները։ 4. Միայն ինչո՞ւ չ'ընկերայ յոյ-ի-ի-ի 3 նոր պարզեւ հաստատուած է այս տարի վարժութեան կողմանէ։ Այս պարզեւներն արժանացողներն իրաւունք պիտի ունենան 25 տկան ֆրանկ արժող գրքեր կամ որ եւ ուրիշ իրեր առանձին։ Վերջիններս ընտարութիւն աշակերտաց կամքին թող պիտի արուի։ Այս պարզեւները պիտի

արուին՝ Ա. Պարիկեր-Ռեն համար, Բ. Կանտապ-հո-Ռեն համար, Գ. Գալտ-Լուր-Ռեն համար։ Վարժարանի նկատմամբ ընդարձակագոյն տեղեկութիւններ ուզող, թող խնդրէ Վարժարանի վարչութիւնէն։ Վարժարանին ծրագրերը, եւ կամ զիսկ վարչին՝ Ա. Հ. Գաբրիէլի վ. Մեննէվիչեան։

4. Խոսքերու մեր. — Հաստ անգամ մեր հայ թերթերուն մէջ մեծամեծ խոստամեծ կ'ըլլան, միայն թղթի վրայ մնալու համար կ'երեւայ։ «Նահաշիտ» (թ. 4—5) խոստացած էր շաբթ Երաւարակութեան, որոնք հետզհետեւ լրջ պիտի տեսնէին Մարտ-Գրքան «Աւանդ» ընդհանուր տիրութիւն տակի։ Ուրախ ենք ըսելու, որ Աւանդայ խմբագրապետին խոստումը միայն թղթի վրայ չմնաց, Մարտ-Գրքան «Աւանդ» ի Ս. Թիւն ընդդուած է արդէն խմբագրութիւն, որուն վրայ Ուսումնամեթոդի յաղդը թուերուն միայն մէջ տեղեկութիւն պիտի արուի։ — Ե. Թատանջեանի Հայոցն շատ կարեւոր երկտիրութիւնն ալ խոստում մըն է եւ մեծ խոստում, որուն խմբագրութեան վրէժը զգուշացնելու կախում ունի, ժամս զի «Հայարձան» (եթէ գոյու թիւն ունենայ) այնպիսի հոյալ գործ մը պիտի ըլլայ, որ իւր մէջ պիտի պարունակէ «աշխատհիտ ամէն անկիւնը գտնուած հայկական արձանագրութիւնները, մեր բոլոր աւերակ եւ կանգուն յիշատակարաններու. — ժամբերու, բերդերու, եւ ազգային ամէն տեսակ հնութեանց, զգալիքներու եւ մանաւանդ ճարտարապետական մնացորդներու, հին արձանագրութիւններու եւ ձեռագրաց. — իսկողի գործիքները, հանդերձ մանրամասն տեղեկութիւններով եւ արձանագրութեանց տալը եւ անթերի հրատարակութեամբ, եւ այսպիսի սկսող ծրագրով գործ մ'ի գլուխ հանելու համար, ուսումնական ուղեւորութիւնը պիտի պիտի կատարէր Պր. Բարձաբնիւն. — զրամ-կուր եւ։ «Բանասեր» խմբագրապետը հայ Մեկնանքներէ սկսող հայ ժողովրդեան նիւթական աշխատութեան իւր զիսկ հանգանակութիւն մը բաշարով։ Բայց հանգանակութեան գոյացածը՝ ոչինչ է. անո՞վ երկտիրութեան անուն համարձեց գործ մ'անհարմարութեանց Հայոցն թէ հեղինակներ եւ թէ Ազգայն պատիւ բերող գործ մը պիտի ըլլայ օտարաց աղբէ։ Անոր համար իւր բաղձանք, որ ամէն Հայ անուն կողմ անհատ իւր կարողութեան համաձայն աշխատէ։ Իւր մաղթը, որ այս մեծ խոստումը թղթի վրայ չմնայ. — Ի յիշատակ բարեբար-որբանքը Զանչեանի վրայ յորդրանք իստպարտած գրական գործն ալ երկանք մէջ է. — Պ. Ս. Հախումանի խմբագրութեամբ ի Պարիս հրատարակուելի Ժամանակ անունամբ ամսագրերին ծանուցումները գրելու ամէն թերթի մէջ ծանուցուելէն ետքը՝ լեզները թէ արդէն տուրհանգրվելն յաճանուած է Ս. Թիւն, սակայն գէտ ջարդ չտեսնեց մեք։ — Կ'երեւայ թէ «Կանանց թերթին» ալ Արտիշ, աշխարհ իսկողի գէտ չտեսած զմասուեցաւ փարաւաններու երկրին մէջ։

5. Անհոգեւորութիւնը ընդ մը. — Մեր կրօնական իշխող թերթէն (յաւել. Օդ. 1) կ'իմանանք թէ իտալացի այրիացաւ մայր թագաւորին Մարգարիտա այցելէր եւ վանքը, եւ Ուխտին «Գեր. Ար-

